

ОСТРОВСЬКА Н.В.,

*кандидат наук із соціальних комунікацій,
доцент кафедри журналістики*

*Національного університету «Запорізька політехніка»
м. Запоріжжя, Україна*

ЛОГІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ В РОБОТІ ФАКТЧЕКЕРА

Фактчекінг як світовий тренд і оригінальний формат аналітики на сьогодні вже утвердився в українському медіаланшафті, відіграючи вагомую роль у боротьбі проти дезінформації та ворожої пропаганди. Представлені як самостійні фактчекінгові проєкти («БезБрехні», «StopFake», «VoxChek», «Слово і діло»), так і фактчекінгові ініціативи різних медіа, що публікують матеріали з маркуванням «фактчек». Тому на часі наукове осмислення практики функціонування фактчекінгових проєктів, зокрема процесу здійснення перевірки фактів.

Керівник фактчекінгового проєкту «БезБрехні» Олександр Гороховський у посібнику «Фактчек як тренд розслідувань: можливості та перспективи» детально розписав особливості формату «фактчек» та методичні основи підготовки матеріалів у цьому форматі [1]. Команда фактчекінгового ресурсу «StopFake», що спеціалізується на розвінчанні російської пропаганди, розробила власну методологію фактчекінгу, яка б була максимально ефективною саме в роботі з російською дезінформацією.

Специфіка аналізу полягала в перевірці фактологічних викривлень у комплексі з аналізуванням мережі стейкхолдерів дезінформації, особливостей технологічних платформ як простору поширення деструктивних повідомлень та нарративних тенденцій пропаганди. Це дало змогу не лише знешкоджувати неправдиві повідомлення, а й передбачати можливі політичні наслідки [2].

Заступниця головного редактора «StopFake» Вікторія Романюк, описуючи виклики і досягнення фактчекінгу останніх років говорить про необхідність удосконалення методології. Адже з 24 лютого 2022 року перед командою порталу постали нові виклики: як перевірити військову інформацію, факти з окупованих територій тощо. За словами фактчекерки, до швидкого перегляду методологічних підходів в умовах війни підштовхнула така історія: 25 лютого 2022 року після захоплення російськими військовими острова Зміїний, українська влада офіційно повідомила про 13 загиблих прикордонників, у той час, як російські медіа писали про те, що українські захисники здалися в полон. Посилаючись на офіційні дані української сторони, «StopFake» опублікував повідомлення, яке спростувало тезу росіян. Із часом редакція отримала підтвердження інформації про стан захисників Зміїного [2]. Тож формальний підхід фактчеку: покликання на офіційні джерела дорівнює істині за часів війни не підходить.

З-поміж нових викликів фактчекери виокремлюють також дотримання балансу між оперативністю подачі інформації та пошуком усіх можливих доказів й аргументів, де пріоритетом залишається достовірність. Вікторія Романюк наголошує і на важливості технологічної гнучкості. Адже робота фактчекера ускладнюється постійними змінами з одного боку алгоритмів цифрових мереж і платформ, а з іншого – інформаційними зловмисниками. За спостереженням фактчекерки, складалося враження, що протидія дезінформації – це біг позаду її творців та намагання загасити наслідки, а не запобігати загрозам.

А втім, для розвінчання багатьох фейків не завжди потрібно застосовувати складні інструменти верифікації, а достатньо залучити знання з формальної логіки, аналізуючи повідомлення.

Тож про практику застосування логічних інструментів у роботі фактчекерів ми поговорили з головним редактором порталу «БезБрехні» Олексою Шарабурою.

Фактчекер зауважує, що маніпулятори, створюючи фейкове повідомлення, часто випускають ті ланки ланцюжка, які вважаються доведеними раніше, широковідомими. За його спостереженням, найчастіше маніпулюють, підмінюючи в процесі доведення:

- значення слова, терміна;
- зв'язку обсягу (є, не є, частково є, поглинає) – факту не існує;
- відношення (частина/ціле) – факту не існує;
- причинно-наслідкового зв'язку – висновку не існує.

У своїй роботі фактчекери «БезБрехні» аналізують тезу з таких ракурсів:

1. Яка її структура: що виступає аргументами, як вони пов'язані з висновком
2. Які види маніпулятивних аргументів використано: на які цінності направлений вплив.
3. Як контратакувати тезу: атакуємо факт, атакуємо зв'язку, атакуємо висновок, атакуємо автора.

При цьому до тези ставляться такі питання: чи є факти (аргументи); чи правдивий у аргументах зв'язок; аргументи *ad rem* чи *ad hominem*; чи немає підміни аргументу; чи не використаний маніпулятивний аргумент; чи є висновок; чи у висновку правдива структура; чи є зв'язок між фактом та висновком; зв'язок якого типу: дедукція/індукція, причинно-наслідковий; чи зв'язок правильний.

Олекса Шарабура пояснює, у яких ще випадках фактчекер може скористатися логічними інструментами. Насамперед якщо у фактчеку аргументом виступатиме якийсь факт, то перевіряється наявність чи правдивість факту. Якщо факт не підтвердиться і це був єдиний аргумент чи аргумент, на який спиралися всі інші, то далі можна «на логіку» не перевіряти – висновку взятися немає звідки, адже засновку не було. Складніше, якщо аргументів декілька і вони самі складаються зі складних суджень. Тоді помилковість та неправдивість одного аргументу не робить висновок хибним. У разі якщо в умовиводі справді використана дедукція, тобто виведення з загального до одиничного, то перед фактичною перевіркою та пошуком доказів, фактчекер радить перевірити, чи дотримано основні правила побудови силогізму, які можуть вказати на помилковість висновку.

1. Якщо один з засновків часткове судження – висновок теж буде частковим судженням (тобто не про всіх чи про всю ситуацію).
2. Якщо один із засновків заперечувальне судження, то і висновок буде заперечувальним судженням.
3. Із двох заперечувальних суджень висновок отримати неможливо.
4. Із двох часткових суджень висновок отримати неможливо.

Під час перевірки аргументів до факту чи до суті справи Олекса Шарабура радить перевірити не лише наявність/відсутність певного факту, а і його пояснення автором. Адже факт сам себе не пояснює, а контекст

може містити інший неперевірений аргумент. Фото чи відео з війни без контексту нам нічого не пояснює, це стосується як фейку, так і його спростування. Читачу не зрозуміло, що він бачить. І навіть якщо фото- чи відеодоказ однозначні, то читач може не захотіти сприймати цю правду через свої упередження. Те ж стосується і спростування сталих наративів, які вже довгий час просуваються в суспільстві за допомогою епізодичних вкидів. Коли, наприклад, окремими випадками незаконних дій працівників ТЦК намагаються просувати наратив про те, що «держава винна, бо змушує громадян іти на смерть», підміняючи справжню причину: вбиває українців російська армія. Під час спростування таких вкидів недостатньо перевірити одиничний факт (тим паче, що він може виявитися правдивим), а обов'язково потрібно перевірити та викрити хибність причинно-наслідкового зв'язку та висновку, який намагаються нав'язати пропагандисти. І це перевірка не стільки фактажу, а саме логічної структури умовиводу.

Оскільки логічні помилки та маніпуляції можуть бути непомітними читачу, то під час написання фактчеку автор повинен повністю пояснити хід перевірки аргументації та побудову своєї контраргументації так, щоб кожен читач дійшов того ж самого висновку, використавши докази, наведені у фактчеку.

Список використаних джерел

1. Гороховський О. Фактчек як тренд розслідувань: можливості та перспективи : практичний посібник. Дніпро : ЛІРА, 2017. 124 с.
2. Романюк В. Фактчекінг та спростування фейкової інформації: виклики та досягнення. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/32eedd29-de1d-49a5-a3d4-bd7490e1d33e/content>